

ASOCIAȚIA ARHEO VEST
TIMIȘOARA

ARHEOVEST

V₁

-IN HONOREM DOINA BENEA-

Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie

Timișoara, 25 noiembrie 2017

JATEPress Kiadó
Szeged
2017

Editor: Sorin FORȚIU (cu mulțumiri pentru ajutorul punctual acordat lui Andrei STAVILĂ, Cristian OPREAN, Adrian CÎNTAR și Simona REGEP)

Coordonator: Dorel MICLE

DVD-ROM: Adrian CÎNTAR

WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA

Coperta: Alice DUMITRAȘCU

Foto copertă: Tudor VREME-MOSER, <http://ideatm.ro/wordpress/>

Această lucrarea a apărut sub egida:

**Asociația
ArheoVest
Timișoara**

© ArheoVest, Timișoara, 2017

Președinte Lorena SMADU

www.arheovest.com

ISBN 978-963-315-358-1 (Összes/General)

ISBN 978-963-315-359-8 (I. kötet/volumul)

Avertisment: Acest volum digital este o imagine cât se poate de fidelă a celui tipărit.

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în totalitate autorilor.

DVD-ROMul conține contribuțiile în varianta color precum și imaginile la rezoluția maximă trimisă de autor.

O FIBULĂ PUTERNIC PROFILATĂ DE LA ARDEU. CONSIDERAȚII PRIVIND PĂTRUNDEREA FIBULELOR PROVINCIALE ROMANE ÎN DACIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI I dHr

Iosif Vasile Ferencz*, *Aurel Rustoiu***, *Adrian Cătălin Căsălean****

* Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva; fiosifvasile@yahoo.com

** Institutul de Istoria Artei și Arheologie-Cluj-Napoca; aurelrustoiu@yahoo.com

*** Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; adicasalean@yahoo.co.uk

Abstract. In the Dacian and Roman civilisation museum in Deva, Among other artefacts imported from the Roman world, the collections of the Museum of Dacian and Roman Civilization from Deva holds a strongly profiled brooch made of bronze. Its place of discovery is not sure, but some clues indicate that it was found at Ardeu, in or close to the Dacian fortress.

Typologically, the brooch belongs to variant “a” of the type 19 identified two decades ago by Aurel RUSTOIU. Strongly profiled brooches are commonly encountered in the middle and lower Danube areas during the early Roman imperial period. The type appeared in the Augustan times, starting with the end of the 1st century BC – beginning of the 1st century AD. It evolved subsequently into different variants and their popularity lasted until the third quarter of the 1st century AD. One other brooch of this type, but belonging to the “c” variant, was also discovered at Ardeu, Hunedoara County, Romania.

The presence of Roman brooches to the north of the Danube increased significantly after the establishing of the Roman provinces Pannonia and Moesia, when the contacts between these areas intensified. The circulation of all kinds of goods implied an increased mobility of the people (merchants, craftsmen and their families, various specialized individuals etc). The social contacts established between individuals and groups belonging to different cultural spaces allowed not only material exchanges, which are visible archaeologically, but also the exchange of invisible “products”, like technologies, ideas, practices and so forth. Within this environment, some brooches of Roman type became fashionable locally, being integrated into the indigenous costumes, and this is more likely the case of the brooch found at Ardeu.

Keywords: pre Roman Dacia, Ardeu fortress, bodily ornamentation, individual mobility, cross-cultural interactions.

Expoziția de bază a Muzeului din Deva, vernisată în 1981, a fost demontată la sfârșitul secolului XX, când palatul Magna Curia a fost supus unor ample lucrări de renovare. Piesele expuse au fost ambalate în cutii, în funcție de sălile și vitrinele în care

---

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul unui grant la Ministerul Cercetării și Inovației, CNCS - UEFISCDI, număr de proiect PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III.

au fost expuse. Iar spațiile de depozitare au fost schimbate de mai multe ori în primul deceniu al veacului XXI. Inventarul obiectelor de patrimoniu a condus la verificarea multor unități de depozitare (cutii) între care și cele în care se păstrează artefactele care fuseseră expuse în deceniile precedente.

1. Descrierea piesei

Între aceste piese se numără și o fibulă de tip puternic profilat (19a Rustoiu)², realizată din bronz, cu resort bilateral format din 4+4 spire, protejat de placă, cu coardă exterioară susținută de un cârlig. Arcul este lățit în partea dinspre resort și ornamentat cu un nod încadrat de două nervuri. Picioarul are la capăt un buton precedat de o nervură, în timp ce portagrafa este ajurată. Obiectul, acoperit doar parțial cu patină verzuie (în cea mai mare parte are culoarea bronzului: gălbui-roșcată), se păstrează în condiții foarte bune. Numai în zona părții ajurate a portagrafei este ușor deteriorată, iar resortul este rupt, astfel că acul și o parte din resort se sprijină doar pe cârligul de susținere (Fig. 1, 3). Pe suprafața piesei nu am putut identifica un număr de înregistrare și nici nu pare să fi fost inscripționat vreodată. În aceste condiții, proveniența ei și locul de descoperire par să fie incerte.

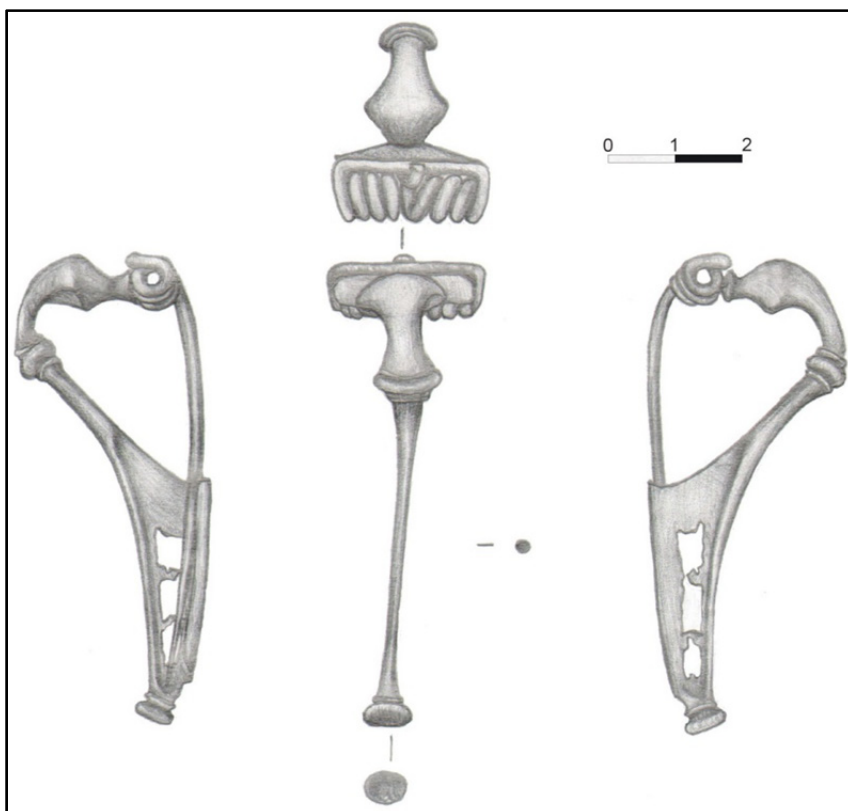

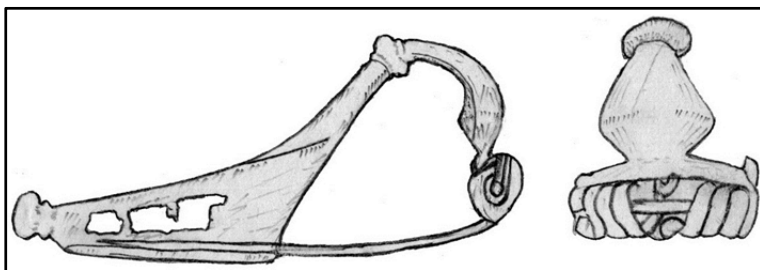
Fig. 1. Fibulă din bronz puternic profilată (desen: Diana Pantea).

² Rustoiu, 1997, p. 52.

2. Proveniența

Un indiciu ne este furnizat, totuși, de Catalogul expoziției de bază a Muzeului județului Hunedoara, expoziție organizată în anul 1971. Astfel, în figurile 27 și 28 sunt prezentate piese de port și podoabă, precum și patru verigi cu noduri, provenind de la Sărăcsău, Ardeu și Bănița³. Între obiectele ilustrate se găsește și cel pe care îl prezentăm cu acest prilej. În text se precizează că într-o vitrină sunt expuse: o nicovală din fier, mai multe brățări de diferite dimensiuni și o fibulă cu piciorul arcuit descoperite recent la Ardeu, pe înălțimea Cetățeaua⁴. În plus, Raportul de activitate al muzeului județean Deva, întocmit de directorul de atunci, Mircea VALEA, pentru perioada ianuarie – septembrie 1971, consemna: “*La cariera de la Ardeu în timpul lucrărilor de excavare au fost descoperite mai multe obiecte de podoabă dacice (brățări, fibule), unelte (fier de plug), arme, care, achiziționate, au intrat în patrimoniul muzeului.*”⁵.

Spre aceeași concluzie ne îndreaptă și o schiță (Fig. 2) păstrată într-o mapă cu desene arheologice ale unor obiecte dacice provenind de la Ardeu, păstrate de către Ioan ANDRIȚOIU. Ele au fost înmânate lui Iosif V. FERENCZ în momentul predării biroului din cadrul muzeului deven⁶. Între acele desene se regăsește și cel al fibulei descrisă de noi.

Fig. 2. Desen vechi al fibulei (desenator necunoscut).

Toate acestea sunt argumente care susțin că piesa a fost descoperită la Ardeu, pe dealul Cetățuie.

Muzeul din Deva a achiziționat în anul 1971 de la doi localnici, angajați ai carierei de la Ardeu, mai multe obiecte⁷. Cu doi ani mai înainte, în 1969, muzeului din Orăștie i-au fost donate alte patru piese antice din metal, de către Boldor Viorel, din satul Ardeu⁸. Toate acestea se pare că au fost descoperite întâmplător, cu prilejul lucrărilor pentru deschiderea Carierei de Piatră de la Ardeu⁹. O parte dintre obiectele donate

³ Andrițoiu, Mărghită, 1972, în fig 27-28.

⁴ Andrițoiu, Mărghită, 1972, p. 30.

⁵ Arhiva MCDR – Deva, dosar corespondență pentru anul 1971.

⁶ Ferencz, 2014, p. 183; Ferencz, Socol, 2015, p. 183.

⁷ Ferencz, 2014, p. 181; Mustață *et alii*, 2014; Ferencz, Socol, 2015, p. 182; etc. Cei doi se numeau: Pârva Simion, originar din Balșa și Părău Nichifor din Ardeu.

⁸ Este vorba de piciorul unui cazan de tip Tassinari S1100 (interpretat mai multe decenii ca nicovală de bijutier: Mărghită, 1976, p. 17-18; Rustoiu, 1996, p. 70), o verigă cu noduri: *Ibidem*, 1996, p. 197, fig. 4) și de piesa descrisă de noi.

⁹ Cariera a funcționat cu întreruperi, până în anul 2006, când, în urma interpelării Ministrului Culturii în Parlamentul României, de către doamna deputat Ionica Constanța POPESCU, Direc-

sau achiziționate au fost făcute cunoscute publicului cu diverse prilejuri¹⁰. În anul 2001 a fost reluată cercetarea Dealului Cetățuie de către un colectiv format din Cristina BODÓ, Mihai CĂSTĂIAN și Iosif Vasile FERENCZ, sub conducerea Adrianei PESCARU. Cu acel prilej, Boldor Viorel ne-a arătat locul în care a găsit artefactele cu mai bine de trei decenii în urmă. Este vorba despre o mică terasă aflată pe partea estică a dealului, sub culmea dealului, în apropierea drumului de acces antic spre platoul superior. Un alt localnic, cu care am reușit să discutăm, Pârva Simion, spunea că obiectele găsite de el au fost recoltate tot de pe fața estică a dealului, din diferite puncte¹¹.

Obiectele achiziționate de către Muzeul din Deva¹² au fost înregistrate în Registrul de inventar de la numerele: 23379 până la 23387 și niciuna dintre piese nu corespunde descrierii fibulei. În registrul de inventar al Muzeului din Orăștie sunt consemnate trei obiecte metalice provenind de la Ardeu, donate de Viorel Boldor, de la nr. 644 până la 646. Primul este un picior de vas din bronz, considerat multă vreme a fi o “nicovală de bijutier”¹³, iar celelalte două sunt reprezentate de verigi din bronz cu nodozități¹⁴.

Concluzia care reiese din această anchetă este că obiectul a ajuns în colecțiile muzeului cu un alt prilej, dar cu siguranță înaintea organizării expoziției și nu face parte din nici unul dintre loturile achiziționate de muzeul din Deva sau de cel din Orăștie.

3. Comentarii

Exemplarul descoperit la Ardeu se încadrează, așa cum deja am menționat, în seria agrafelor de tip puternic profilat, fiind totodată printre cele mai răspândite fibule din provinciile de la Dunărea mijlocie și de jos în perioada romană imperială timpurie¹⁵. Ele își au originea în zonele sud și est alpine și au avut la bază prototipuri La Tène târzii, iar mai apoi au fost preluate în modă pe spații largi. Sunt prezente și în Dacia, însă, așa cum remarcă în urmă cu două decenii Aurel RUSTOIU, frecvența lor este mai mare în est, numeroase exemplare fiind descoperite în centrele comerciale de pe Siret (Brad, Răcățiu și mai ales la Poiana, jud. Galați)¹⁶. Cu toate acestea, ele nu lipsesc nici la Ocnița¹⁷, ori la Șimleul Silvaniei¹⁸.

Fibula descrisă de noi nu este singulară în cetatea de la Ardeu. O altă piesă descoperită la Ardeu și publicată cu un alt prilej aparține variantei 19c¹⁹. Această variantă cuprinde cele mai numeroase exemplare documentate în Dacia preromană. Ele sunt

---

ția Județeană Hunedoara a Drumurilor a încheiat activitățile în acel loc; interpelarea 1544B/09.05.2006: <http://www.cdep.ro/pls/parlam/interpelari.detalii?idi=11774&id=1> (28.09.2017).

¹⁰ Mărghitan, 1976, p. 17-18; Rustoiu, 1996, p. 70; Gheorghiu, 2005, p. 168, 488, Fig 214; Ferencz, 2014; Mustață *et alii*, 2014; Ferencz, Socol, 2015; Mustață, Ferencz, 2016, p. 18-23, Fig. 2, 4.

¹¹ Ferencz, 2014, p. 183.

¹² Astăzi Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.

¹³ Mustață, Ferencz, 2016, p. 21-23.

¹⁴ Rustoiu, 1996, p. 197, fig. 4.

¹⁵ Rustoiu, 1997, p. 52.

¹⁶ Rustoiu, 1997, p. 52. Vezi și harta de la fig. 56.

¹⁷ Berciu, 1981, Pl 5/7, 12/3, 20/5-7; 36/4,22,26; 95/7.

¹⁸ Szekely, 1951, p. 52, fig 4/16a-b.

¹⁹ Ferencz, 2003, p. 101-102.

prezente atât în așezări rurale, cât și în așezări fortificate sau cetăți, ori în marile centre comerciale din Dacia²⁰.

Fibulele de tip puternic profilat au apărut în vremea lui Augustus și au cunoscut mai apoi o evoluție îndelungată. Cele de tip 19a își fac apariția la sfârșitul secolului I îHr și la începutul secolului I dHr, iar mai apoi au fost folosite până la jumătatea sau chiar în al treilea sfert al primului secol al erei noi²¹.

Analiza fibulelor din Dacia preromană a relevat faptul că din punct de vedere cronologic ele conturează trei etape distincte de evoluție. Acestea corespund unor sub-faze ale La Tène-ului târziu²².

Astfel, prima etapă (corespunzătoare La Tène-ului D1) acoperă din punct de vedere cronologic ultimul sfert al sec. II și primele două treimi ale sec. I îHr. În această etapă au fost utilizate fibule de schemă La Tène mijlocie și o serie de fibule de tip La Tène târziu, printre care se numără exemplarele cu port-agrafa în formă de cadru, cele cu port-agrafa plină, arcul boltit și resortul bilateral cu coardă exterioară (dintre acestea fibulele din tezaurele de argint se numără printre cele mai caracteristice piese ale perioadei în discuție), fibulele cu scut rombic și fibulele-falere.

A doua etapă (corespunzătoare La Tène-ului D2 și sincronă cu epoca augusteică) cuprinde ultima treime a sec. I îHr și începutul sec. I dHr. În această perioadă continuă să fie utilizate o serie de fibule apărute în etapa anterioară, se constituie noi tipuri de schemă La Tène târzie (cum sunt fibulele filiforme cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc ori fibulele-linguriță) și pătrund primele tipuri de fibule romane (fibulele de tip Alesia, cele de tip Jezerine și fibulele unguiforme).

A treia etapă (corespunzătoare perioadei romane imperiale timpurii, Eggers B1 și o parte a sub-fazei B2) se întinde pe cea mai mare parte a sec. I dHr și la începutul veacului următor până la cucerirea Daciei. Această perioadă este caracterizată de reducerea tipurilor de fibule de schemă La Tène târzie și de răspândirea semnificativă a fibulelor de tip provincial roman.

Fibula de la Ardeu aparține celei de a treia etape de evoluție a acestor accesorii vestimentare din Dacia preromană. Pătrunderea mai semnificativă a fibulelor de tip roman la nord de Dunăre s-a produs mai ales după organizarea provinciilor Pannonia și Moesia, când contactele dintre cele două spații s-au intensificat. Această idee a fost confirmată recent în urma analizei fibulelor din așezările fortificate din Clisura Dunării. Astfel, fibulele de tip provincial roman (inclusiv fibulele puternic profilate) sunt prezente doar în nivelurile arheologice datate pe parcursul sec. I dHr²³.

Intensificarea legăturilor dintre provinciile dunărene învecinate și Regatul dac pe parcursul sec. I dHr poate fi sesizată și prin creșterea semnificativă a cantității de produse manufacturate romane la nord de Dunăre, multe dintre acestea făcând obiectul unui comerț organizat²⁴. De asemenea, în aceeași perioadă se constată apariția unor ate-

---

²⁰ Rustoiu, 1997, p. 52.

²¹ Rustoiu, 1997, p. 53.

²² Rustoiu, 1995; *Idem*, 1997, p. 79.

²³ Rustoiu *et alii*, 2017.

²⁴ Vezi Glodariu, 1974, *passim*.

liere meșteșugărești (în unele dintre acestea, cum sunt cele din davele de pe valea Siretului, fiind produse chiar fibule de tip puternic profilat²⁵) deservite de artizani veniți din provinciile romane sau chiar din nordul Italiei²⁶. Activitatea unor astfel de meșteri a fost sesizată arheologic, atât în zona capitalei Regatului dac din Munții Orăștiei²⁷, cât și în alte cetăți și așezări dacice, cum este chiar cea de la Ardeu²⁸, ori centrele de pe Siret pe care le-am amintit anterior.

Circulația bunurilor de orice fel a implicat o mobilitate a indivizilor mai ridicată (negustori, meșteri cu familiile lor, specialiști de tot soiul etc.). Contactele sociale dintre indivizi și grupuri aparținând unor sfere culturale diferite a determinat nu doar manifestarea unor schimburi materiale, vizibile arheologic, ci și a unor “produse” invizibile, cum au fost tehnologiile, ideile, comportamentele etc. În aceste condiții, o serie de fibule de tip roman au intrat în moda locală fiind integrate în costumele indigene. Cererea pe piață a unor astfel de produse a determinat și apariția unor ateliere în care acestea erau confecționate de artizani romani, așa cum e cazul spre exemplu la Malaja Kopanija, în Ucraina Transcarpatică²⁹.

Revenind la fibula de la Ardeu, ea a putut ajunge în cetatea respectivă mai degrabă ca urmare a unei mobilități individuale, varianta căreia îi aparține exemplarul la care ne-am referit pe parcursul acestor pagini fiind documentată în Dacia preromană în număr mai redus decât alte fibule de tip puternic profilat. Producerea unor exemple similare în ateliere locale din regiune ar fi lăsat probabil în urmă mai multe exemple decât cele cunoscute în prezent. Prezența unor “străini” veniți din zona sud-dunăreană a Imperiului roman în cetatea dacică de la Ardeu a fost deja documentată arheologic, astfel că vehicularea unei astfel de fibule poate fi pusă pe seama acestor indivizi.

---

²⁵ Rustoiu, 1997, p. 20-21.

²⁶ Rustoiu, 1996, p. 64-66; *Idem*, 2002, 77-82; Egri, 2014a; *Idem*, 2014b.

²⁷ Rustoiu, 2002, p. 81-82; Rustoiu, 2005, p. 82-83; Egri, 2014a; Egri, 2014b.

²⁸ Din inventarul atelierului cercetat la Ardeu face parte și o statueta din bronz reprezentându-l pe Mercurius (Ferencz *et alii*, 2005). Piesa a fost consacrată prin atașarea unei brățări din argint pe brațul drept și a fost fixată într-un soclu de plumb turnat grosolan, în așa fel încât contrastul între calitatea execuției obiectului și cea a soclului este evidentă. Identificarea unor creuzete din lut cu urme evidente de utilizare, dar și a unor bucăți de plumb în inventarul aceuiași atelier, demonstrează că tehnologic a fost posibilă turnarea soclului chiar în acel loc. Pentru interpretarea acestei descoperiri trebuie să ținem cont și de atributele zeului *Mercurius* între care se numără și acela de protector al drumeților. Transformarea unei statuete mobile într-una fixă poate sugera sedentarizarea proprietarului. Mai mult, asocierea unei zeițe romane cu un localnic este dificil de demonstrat. Însă izvoarele scrise și cele arheologice documentează prezența în Dacia, pe parcursul secolului I dHr a unor indivizi proveniți din alte spații geografice (vezi *supra*, nota 26). Tuturor acestor observații se adaugă și descoperirea piesei într-un colț al construcției în care a funcționat atelierul și locuința meșterului, care sugerează amenajarea unui *lararium*. Din aceste considerente credem că atelierul cercetat pe acropola cetății dacice de la Ardeu a fost deservit la sfârșitul secolului I dHr și până la războaiele cu romanii de un meșter originar din zona mediteraneeană.

²⁹ Kotigoroško, 1995, fig. 50/35; Rustoiu, 1997, p. 21; Rustoiu, 2002, p. 79.

Fig. 3. Fibulă din bronz puternic profilată (foto: Iosif Vasile Ferencz).

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu, Mărghitan, 1972
Ioan ANDRIȚOIU, Liviu MĂRGHITAN, *Muzeul arheologic din Deva*, Ed. Meridiane, București, 1972, 48 pg.
- Berciu, 1981
Dumitru BERCIU, *Buridava dacică*, Biblioteca de arheologie, 40, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981, 288 pg.
- Egri, 2014a
Mariana EGRI, *Enemy at the gates? The interactions between Dacians and Romans in the 1st century AD*, În: Marko A. JANKOVIĆ, Vladimir D. MIHAJLOVIĆ, Staša BABIĆ (eds), *The Edges of the Roman World*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2014, 306 pg., ISBN 1-4438-5899-4, 978-1-4438-5899-1; pp. 172-193.
- Egri, 2014b
Mariana EGRI, *Desirable Goods in the Late Iron Age – The Craftsman’s Perspective*, În: Sándor BERECKI (ed), *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 11-13 October 2013*, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Seria Archaeologica, VII, Ed. Mega, Târgu Mureș, 2014, 328 pg., ISBN 978-606-543-533-9; pp. 233-248.
- Ferencz, 2003
Iosif Vasile FERENCZ, *Două fibule deteriorate descoperite la Ardeu (Com. Balșa, jud. Hunedoara)*, În: *Sargetia*, XXXI, 2003, pp. 99-112.
- Ferencz, 2014
Iosif Vasile FERENCZ, *În legătură cu un obiect din fier descoperit la Ardeu*, În: *Satu Mare Studii și Comunicări*, 30, 2014: *Arheologie în context regional și european. Studii în onoarea lui Némethi János la aniversarea a 75 de ani* (ed. Robert GHINDELE), pp. 181-188.
- Ferencz, Socol, 2015
Iosif Vasile FERENCZ, Ionuț Mihai Dealmar SOCOL, *O piesă de armament provenind de la Ardeu*, În: *Acta Mvsei Porolisenssis*, 37, 2015, pp. 182-190.
- Gheorghiu, 2005
Gabriela GHEORGHIU, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, 524 pg., ISBN 973-7867-11-4.
- Glodariu, 1974
Ioan GLODARIU, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Ed. Dacia, Cluj, 1974, 394 pg. (Pl. L) + 2 hărți.
- Kotigoroško, 1995
Viaceslav KOTIGOROŠKO, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n.*, Bibliotheca Thracologica, XI, Ed. Caro Trading, București, 1995, 338 pg., ISBN 973-95349-19-8.
- Mărghitan, 1976
Liviu MĂRGHITAN, *Tezaure de argint dacice. Catalog*, Colecții muzeale, 1, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, București, 1976, 72 pg, XIIX Pl.
- Mustață et alii, 2014
Silvia MUSTAȚĂ, Iosif Vasile FERENCZ, Cristian DIMA, *A Roman thin-cast bronze saucepan from the Dacian fortress at Ardeu (Hunedoara county, Romania)*, În: *Journal of Ancient History and Archeology*, 1.2, 2014, pp. 40-49.
- Mustață, Ferencz, 2016
Silvia MUSTAȚĂ, Iosif Vasile FERENCZ, *The Roman Bronze Vessels from the Dacian Fortress at Ardeu (Hunedoara County, Romania)*, În: *Archaeologia Bulgarica*, XX, 3 (2016), pp. 17-31.
- Rustoiu, 1995
Aurel RUSTOIU, *Le premier horizon de fibules romaines en Dacie préromaine*, În: *Thraco-Dacica*, XVI, 1995, pp. 211-219.

- Rustoiu, 1996 Aurel RUSTOIU, *Metalurgia bronzului la daci (sec II î. Chr. - I d. Chr.): Tehnici, ateliere și produse de bronz*, Ministerul Învățământului, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, XV, Ed. Vavila Edinf SRL, București, 1996, 356 pg., ISBN 973-97996-3-9.
- Rustoiu, 1997 Aurel RUSTOIU, *Fibulele din Dacia preromană (sec II î.e.n.-I e.n.)*, Bibliotheca Thracologica, XXII, Institutul Român de Tracologie, Ed. Vavila Edinf SRL, București, 1997, 239 pg., ISBN 973-98334-3-8.
- Rustoiu, 2002 Aurel RUSTOIU, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002, 256 pg., ISBN 973-86013-7-1.
- Rustoiu, 2005 Aurel RUSTOIU, *Dacia și Italia în sec. I a. Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (Studiu preliminar)*, În: Călin COSMA, Aurel RUSTOIU (eds), *Comerț și civilizație: Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. – I p. Chr., VII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, 296 pg., ISBN 973-7867-30-0; pp. 53-117.
- Rustoiu et alii, 2017 Aurel RUSTOIU, Iosif Vasile FERENCZ, Andreea DRĂGAN, *Dacian Fortified settlements in the Iron Gates region during Late Iron Age (2nd Century BC – 1st Century AD)*, În: Aurel ZANOCI, Valeriu SÎRBU, Mihai BĂȚ (eds), *Iron Age fortifications on the Tisa-Dniester space: Materialele colloquium-ului de vară de la Saharna, 14-17 iulie 2016*, Ed. Istros, Chișinău-Brăila, 2017, 208 pg., ISBN 978-606-654-244-9; pp. 187-208.
- Székely, 1951 Zoltan SZEKELY, *Tezaurul dacic de la Șimleul Silvaniei*, În: *Materiale și cercetări de istorie veche a României*, 1951, pp. 43-54.